

Mateusz Antoniuk <https://orcid.org/0000-0002-1608-2691>
Uniwersytet Jagielloński
mateusz.antoniuk@uj.edu.pl

Łukasz Tischner <https://orcid.org/0000-0001-8640-9648>
Uniwersytet Jagielloński
lukasz.tischner@uj.edu.pl

Długie trwanie powieści – uwagi wstępne

The Long Life of the Novel – Some Preliminary Remarks

Już niemal od stu lat głoszone jest proroctwo o zmierzchu czy wręcz śmierci powieści. Jeszcze w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku przewidywania tego rodzaju głosili na przykład José Ortega y Gasset i Walter Benjamin. Bogata produkcja, a może i nadprodukcja powieści w XXI wieku zdaje się dowodzić, że pogłoski te były przedwczesne. Niemniej jednak słyhać utyskiwania na pogarszającą się jakość powieści, które rozmiarami przypominają dzieła Fiodora Dostojewskiego i Lwa Tołstoja, ale są często błahe w zamysle i nieudolne warsztatowo. Jaka jest kondycja powieści dzisiaj?

Jedną z najciekawszych prób nowego spojrzenia na ewolucję powieści i jej „żywoty równoległe” zaproponował w ostatnich latach Thomas Pavel, autor monografii *Żywoty powieści*¹. Odważył się on zaproponować własną, całościową interpretację dziejów powieści (choć tytuł angielski ujawnia skromność przedsięwzięcia „A History”), którą zawarł na 360 stronach. Jego publikacja zyskała wiele wyróżnień, w tym prestiżową nagrodę The International Society for the Study of Narrative (2015). Pavel korzysta z rozpoznań wielkich poprzedników, ale proponuje ujęcie specyficzne, które skupia się na powieści jako projekcji sprzecznych motywów – idealizacji ludzkich postępów i krytyki ich niedoskonałości. Jego perspektywa wiele zawdzięcza filozoficznym studiom z zakresu etyki, które odchodzą od ujęć akcentujących wymiar powinności na rzecz perspektywy uwzględniającej ideały „dobrego życia” (Iris Murdoch, Charles Taylor).

¹ T. Pavel, *The Lives of the Novel: A History*, Princeton 2013. Książka ta jest poszerzoną wersją monografii, która ukazała się w języku francuskim: *La Pensée du Roman*, Paris 2003.

Artykuł, który otwiera niniejszy numer naszego pisma, jest zgrabną syntezą poglądów Thomasa Pavla na temat powieści i jej ewolucji. Wokół tego właśnie studium zbudowany został blok tekstów o „długim trwaniu powieści”. Do jego współtworzenia zaproszeni zostali polscy literaturoznawcy, na różne sposoby podejmujący w swoich badaniach zagadnienia z zakresu historii i teorii powieści. Zaproszenie miało formę ankiety, składającej się z siedmiu podpunktów – każdy z nich dotyczył kwestii rodzących się w toku krytycznej lektury szkicu Thomasa Pavla. Oto pełny zestaw pytań sformułowanych przez redakcję „Kontekstów Kultury”:

1. Co sądzą Państwo o skonstruowanej przez Thomasa Pavla historii powieści? Czy źródłowy pomysł, by stworzyć ją na podstawie dychotomii zapisanego w niej ideału życia/ jego karykatury, jest przekonujący? Jakie są zalety, a jakie wady tego konceptu?
2. Czy tak pomyślana historia – „żywoty powieści” (jak głosi tytuł monografii Pavla, która jest rozwinięciem intuicji wyrażonych w eseju *Powieść w poszukiwaniu samej siebie: morfologia historyczna*) – wnosi wiedzę na temat źródeł nowoczesnej podmiotowości (w rozumieniu Charlesa Taylora)? Czy zaproponowana przez Pavla perspektywa ujawnia transformacje tła (*background*) samorozumienia (czyli uwarunkowanych historycznie, niewyartykułowanych sposobów pojmowania świata jako całości) w ciągu stuleci? Czy ma jakiś związek z „narracją odczarowania”?
3. Co myślą Państwo o tego rodzaju „etyce czytania” jako narzędziu służącym artykulacji źródeł moralnych (moralnych w sensie pojemniejszym, bo związanym nie tyle z zestawem norm i powinności, ile raczej z kwestiami „dobrego życia”), których ślady są rozpoznawane w powieściach?
4. Czy pojawiają się w tej historycznoliterackiej narracji elementy, które Państwa zdaniem warto by mocniej wyeksponować lub, przeciwnie, zmarginalizować, osłabić ich rolę? Może zaproponowana w artykule historia powieści zawiera jakąś istotną lukę?
5. Jak projektowana przez Pavla wizja „długiego trwania powieści” przedstawia się na tle modeli historii tego gatunku stworzonych przez innych badaczy (na przykład przez Györgya Lukácsa)?
6. Opisując przygody nowożytnej powieści europejskiej, Pavel obraca się głównie w kręgu powieści francuskiej, niemieckiej, angielskiej i amerykańskiej, rosyjskiej oraz hiszpańskiej. Czy kategorie wykuwane dla potrzeb tego opisu wykazują operatywność wobec historii polskiej powieści? Jak mogłaby wyglądać próba wpisania doświadczeń polskiej powieści w narrację Pavla? Jakie byłyby rezultaty takiej próby?
7. Tekst Pavla kończy się wyznaniem wiary w żywotność powieści jako (zmieniającej się, lecz zachowującej skomplikowaną ciągłość w czasie) formy wyrażającej ludzkie doświadczenie. Nie jest to teza przyjmowana obecnie w sposób powszechny i bezdyskusyjny, przeciwnie, słyszalne są obecnie (i nie od dziś) głosy mówiące o „śmierci”, „końcu” czy „abdykacji” powieści

(między innymi ze względu na dominującą rolę nowych mediów elektronicznych, kres „ery Gutenberga” etc.). Jakie jest Państwa stanowisko w tej kwestii, czy formuła Pavla („Zarówno najstarsze tradycje literackie, jak i te, które się dopiero rodzą, wybierają powieść jako sposób na potwierdzenie swej nowoczesności”) jest dla Państwa przekonująca?

Zaproszenie do udziału w dyspacie o „Pawlu czytającym powieść” (a zarazem o „powieści czytanej przez Pavla”) przyjęli następujący badacze: Anna Głąb, Ryszard Koziółek, Anna Łebkowska, Katarzyna Mroczkowska-Brand, Jan Tomkowski. Ich różnie pomyślane, cechujące się odmiennymi rozłożeniami akcentów, komentarze tworzą, wraz z esejem Pavla, główny blok tekstów – polifoniczny, w jakiejś mierze wewnątrznie polemiczny, nacechowany swoistą dramaturgią.

Rozpoczynamy od głosu Ryszarda Koziółka. Badacz prozy powieściowej, między innymi Henryka Sienkiewicza i Teodora Parnickiego, ustosunkowuje się metodycznie do wszystkich postawionych w ankiecie problemów, bilansując „zyski i straty” modelu zaproponowanego przez rumuńskiego literaturoznawcę. Jan Tomkowski, zajmujący się między innymi „dużymi” syntezami historycznoliterackimi, jest w swojej wypowiedzi zdecydowanie polemiczny wobec tej próby ujęcia syntetycznego, którą proponuje Pavel. Trzecie stanowisko zaprezentowane w sekwencji komentarzy pochodzi od Katarzyny Mroczkowskiej-Brand, badaczki zainteresowanej między innymi najnowszą światową prozą postkolonialną. Podobnie jak w ujęciu Ryszarda Koziółka dominuje tutaj gest bilansowania pozytywów i negatywów Pawłowej próby opowiedzenia historii powieści; wśród tych pierwszych autorka wskazuje między innymi na atrakcyjność samego konceptu narracyjnego, wśród drugich – nieprzystawalność (czy ostrożniej mówiąc: ograniczoną stosowalność) owego konceptu do powieści dwudziestowiecznego modernizmu i postmodernizmu. Jako czwarty w kolejności wybrzmiewa głos Anny Łebkowskiej, badaczki od dawna już śledzącej przebieg literaturoznawczej myśli Thomasa Pavla (vide komentarz do książki *Fictional Worlds*, opublikowany na łamach „Pamiętnika Literackiego” w roku 1989), podejmującej z nią dialog we własnych, oryginalnych pracach teoretycznoliterackich. Anna Łebkowska także nie unika gestu bilansowania strat i zysków Pawłowej syntezy, jednakże w bodaj większej mierze skupia się na refleksji o miejscu, jakie literaturoznawcza koncepcja rumuńskiego badacza zajmuje w pejzażu literaturoznawstwa ostatnich dekad XX wieku. Dyskusję domyka głos filozofki, Anny Głąb, którą w Pawłowej teorii i historii powieści interesuje głównie etyczny rys tego projektu, przejawiający się w wyczuleniu na literaturę jako na „jedno z najbardziej subtelnych źródeł poznania moralnego”.

Czytelnik niniejszego numeru zostaje zatem zaproszony do spotkania z teoretyczno-historycznoliteracką propozycją Thomasa Pavla, później zaś z jej wieloraką, ambiwalentną recepcją polską. Inaczej mówiąc: powieść zostaje tu najpierw przychwycona przez koncepcję rumuńskiego badacza, później zaś sama

ta idea zostaje przyłapana na gorącym uczynku konceptualizowania czegoś, co, oczywiście, nigdy w pełni przychwycone być nie może, zawsze bowiem okazuje się zbyt złożone i zbyt trudne do opowiedzenia w ramach jednej, najbardziej nawet wyrafinowanej narracji.

Kompozycję prezentowanego zeszytu „Kontekstów Kultury” dopełnia blok artykułów i recenzji niezwiązanych bezpośrednio z głównym, powieściowym nurtem numeru. Artykuły te przedstawiają ciekawe kwestie genologiczne, historycznoliterackie, socjologiczno-kulturowe a także edytorskie, związane z polską oraz angielską literaturą XIX i XX wieku.

Łukasz Tischner, Mateusz Antoniuk
Redaktorzy prowadzący zeszytu